

ОКРЕМІ ПРОЯВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ПРОТИРІЧ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Курінний Євген Володимирович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна*

Освіту небезпідставно можна вважати одним з найважливіших чинників не тільки у процесах становлення людської особистості, а й постійного, безперервного розвитку конкретного суспільства і держави.

Людина з моменту свого народження завжди перебуває у стані пізнання оточуючого світу, оцінки подій, які відбуваються навколо неї та вироблення на підставі них відповідних висновків, що поступово формують різноманітні знання, цінності, навички сукупність яких складає її власний життєвий досвід.

Однак процес пізнання та розвитку конкретної людини не може обмежуватися лише власним досвідом, для того щоб набути більш об'ємної та корисної для інформації, людина повинна опанувати достатній обсяг формалізованих знань, накопичених та узагальнених за життя попередніх поколінь людства. Саме для цього необхідна освіта, визначення якої можна зустріти у різноманітних варіантах, насамперед, наукового походження.

В одному з перших положень Закону України «Про освіту» № 2145-VIII від 5 вересня 2017 року, освіта визначається як основа інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорука розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Згідно частини першої статті 10 згаданого вище Закону, невід’ємними складниками системи освіти є: дошкільна освіта; повна загальна середня освіта; позашкільна освіта; спеціалізована освіта; професійна (професійно-технічна) освіта; фахова передвища освіта; вища освіта; освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта.

З наведених елементів системи освіти вища освіта є найбільш престижним та конкурентним різновидом, бо за умов її належного (якісного) набуття, вона сприяє більшій перспективі досягненню різнобічного становлення особистості, її позитивній самореалізації, формуванню конкурентоспроможного людського капіталу, повному та всебічному формулюванню та реалізації суспільних потреб, за допомогою підготовлених кваліфікованих спеціалістів.

Відповідно до пункту 5 частини 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 року вища освіта (далі ВО) це – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

За 33 роки української незалежності, заклади системи ВО України пройшли достатньо насичений і водночас суперечливий шлях свого становлення, надаючи різноманітні освітні послуги широким верствам українського населення. До недавнього часу, однією з негативних ознак системи функціонуючих закладів вищої освіти (ЗВО, до 2017 року – ВНЗ) була їх невинуватена багаточисельність, яка з одного боку розширювала доступність набуття вищої освіти, а з іншого – на порядок знижувала якість освітніх послуг, що надавались маловідомими ЗВО.

Даний парадокс можна вважати прикладом першої організаційно-правової (управлінської) суперечності у сфері функціонування вітчизняної ВО, бо за таких обставин виникала явна невідповідність між об’єктивно існуючими суспільними потребами у щорічній підготовці ЗВО лімітованої існуючими запитами держави і суспільства кількості фахівців (економістів, юристів, психологів) та набагато більшій чисельності таких спеціалістів, які щороку готувались ЗВО (насамперед приватної форми власності).

З часом, у декілька етапів вдалося певним чином вирішити зазначену проблему, за допомогою відчутного скорочення чисельності вказаних закладів шляхом їх злиття або ліквідації.

Після початку широкомасштабної війни 24 лютого 2022 року, в українській системі ВО постали принципово нові проблеми та виклики, головними з яких можна вважати – організація та дотримання безпечних

умов навчання, суттєве зменшення кількості абітурієнтів та брак професорсько-викладацького складу з окремих спеціальностей у зв'язку виїздом за кордон помітної кількості таких фахівців (насамперед жіночої статі).

Втім, в умовах війни знов постало питання оптимізації кількості ЗВО в Україні. Зокрема на початку листопада 2024 року заступник міністра освіти і науки України М. Вінницький заявив, що в Україні планують скоротити кількість вищих навчальних закладів приблизно до 100. Причиною цього є проблема демографії... , яка показує, що 15 років тому в нас було 630 тисяч випускників шкіл. У 2024 році буде трохи більше ніж 300 тисяч випускників, і ми говоримо, що рухаємося в бік 250 тисяч реальної бази потенційних студентів. А мережа була побудована на 600 тисяч [1].

Вирішуючи наведене управлінське протиріччя (невідповідність кількості навчальних місць суттєво зменшеній чисельності випускників шкіл), необхідно враховувати декілька організаційних нюансів. По-перше, щорічна кількість абітурієнтів ЗВО не обмежуються лише особами, які тільки-но завершили шкільне навчання. По-друге, зважати на усі існуючі форми навчання, що передбачені у системі ВО, які не обмежуються лише денною формою. По-третє, можливість суттєвого збільшення абітурієнтів ЗВО за рахунок демобілізації молодих людей, які зараз служать у лавах сил Оборони України (безперечно у разі завершення режиму дії воєнного стану в нашій державі).

Також не слід забувати про десятки тисяч молодих українських громадян, котрі є студентами іноземних ЗВО та, як свідчить накопичена практика, після завершення навчання значна частина з яких не повернеться на Батьківщину. А це проблема насамперед неналежної конкурентоздатності системи ВО України (насамперед з ВО такої країни-сусідки як Польща, у якій навчається переважна більшість українських «зарубіжних» студентів).

Дуже характерними прикладами організаційно-правових суперечностей у сфері ВО нашої країни під час війни є значне зростання кількості великовікових чоловіків-студентів платної денної форми навчання та помітне збільшення бажаючих навчатися в аспірантурі осіб чоловічої статі, котрі як й особи з першої категорії, підлягають мобілізації.

Так, за даними NGL.media, якщо у 2022 році можливістю отримати легальну відстрочку від мобілізації скористалися близько 85 тис. чоловіків призовного віку, то у 2023 році мова йшла уже приблизно про 110 тис. Найбільш різке зростання кількості студентів-чоловіків

помітне у вікових категоріях 30+ (2021 – 2186, 2022 – 30277, 2023 – 43722) і 40+ (2021 – 884, 2022 – 15055, 2023 – 27728).

Причини такого гендерного і вікового дисбалансу очевидні – статус студента гарантує відстрочку від мобілізації у період воєнного стану. Є ще одна причина – додатковий дохід Вишів. Виходячи з середньої вартості навчання і кількості вступників, у 2023 році українські ЗВО отримали понад 2,6 млрд грн лише за рахунок чоловіків далеко не студентського віку. У 2022 році такий додатковий дохід склав 1,7 млрд грн [2].

З метою виправлення даної суперечливої ситуації українським парламентом 11 квітня 2024 року був прийнятий Закон України № 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку», який пунктом 1 частини 3 статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачено, що призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти і здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий рівень освіти у послідовності, визначеній частиною другою статті 10 Закону України «Про освіту», а також докторанти та особи, зараховані на навчання до інтернатури.

Також з метою зменшення штучного ажіотажу «навчання на науковця» в умовах війни (у порівнянні з 2022 роком, кількість чоловіків, які почали навчатись в аспірантурі за контрактом у 2023 році зросла у 15 разів), МОН України своїм Наказом № 910 від 24.06.2024 «Про деякі особливості набуття та поновлення статусу здобувача освіти» на період дії правового режиму воєнного стану в Україні, суттєвим чином перекрило існуючі до недавнього часу лазівки ухилення від мобілізації за допомогою різноманітних форм навчання в аспірантурі.

Наведені вище окремі прояви організаційно-правових протиріч у сфері вищої освіти в умовах воєнного стану, свідчать про недосконалість законодавства про ВО (неврахування його окремими нормами специфіки особливого періоду), що спричинює ті серйозні негативні безпекові наслідки, які отримують українське суспільство і держава під час триваючої вже четвертій рік в нашій країні екзистенційної війни.

Література

1. Едуард Ткач. В Україні скоротять кількість університетів до 100 – що відомо. Новини Live. 9 листопада 2024. URL: <https://news.novyny.live/v-ukrayini-skorotiat-kilkist-universitetiv-do-100-shcho-vidomo-211783.html> (дата звернення 02.03.2025)
2. Хлопцям це подобається. URL: <https://ngl.media/2023/11/02/hloptsyam-tse-podobayetsya/> (дата звернення 02.03.2025)